

Sonja Podgorelec, Sanja Klempić Bogadi

Gradovi potopili škoje – promjene u malim otočnim zajednicama

Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, 2013, 190 str.

DOI: 10.11567/met.29.2.9

Nova knjiga Sonje Podgorelec i Sanje Klempić Bogadi posljednja je u podužem nizu knjiga o hrvatskim otocima nastalih na temelju empirijskih istraživanja skupine demografa, sociologa i geografa Instituta za migracije i narodnosti koji već više od desetljeća kontinuirano i sustavno istražuju tu temu. Već i naslov knjige *Gradovi potopili škoje – promjene u malim otočnim zajednicama* naznačuje smjer istraživanja – analizu temeljnih procesa i promjena u načinu života zajednica na malim šibenskim otocima (Zlarinu, Žirju, Prviću, Krapnju i Kaprijama) uslijed višedesetljetnoga pogrešnog društveno-ekonomskog razvoja priobalnog i otočnog prostora Hrvatske. Na samom početku teksta autorice ističu da zajednice na šibenskim otocima svojom veličinom (površinom), brojem naselja na otoku, nejednakom udaljenošću od kopna (Šibenika kojem gravitiraju) te malobrojnošću stanovnika predstavljaju tipične male otočne zajednice.

U knjizi se otoci promatraju kao socijalno konstruirane zbilje u kojima (za razliku od nekih drugih zbilja/situacija) dominira osjećaj izoliranosti, odvojenosti, različitosti i drugosti (drugáčijosti). Kako u 21. stoljeću ne postoje doslovno izolirani otoci i zajednice, u središtu su istraživanja kulturološki, psihološki, društveno-politički i ekonomski čimbenici koji utječu na način života otočnih zajednica ili ga mijenjaju.

Podgorelec i Klempić Bogadi primjenjuju kombinirani sociološko-geografski pristup u analizi raznih dimenzija *otočnosti* odnosno *inzularnosti* šibenskih otoka. Otočnost definiraju kao dinamičan i složen socijalni konstrukt koji podjednako određuju fizičke karakteristike topografije, tla i klime, smještaj otoka, veličina ili, točnije, malenost (prostora, zajednice, gospodarstva), doživljaji odnosa središta i periferije, intenzitet osjećaja/povezanosti s lokalnom otočkom kulturom te postojanje otočnog identiteta. U svrhu ostvarivanja zadanih istraživačkih ciljeva autorice se koriste analizom dostupne literature, sekundarnim izvorima podataka, popisima stanovništva, usporedbom s rezultatima dosadašnjih istraživanja te rezultatima empirijskog istraživanja provedenog 2011. metodom ankete. Uzorkom istraživanja obuhvaćeno je ukupno 249 otocana na pet otoka, što je, prema podacima popisa 2001., predstavljalo 20,2% populacije stalnog stanovništva promatranih šibenskih otoka (istraživanje je provedeno prije ili za vrijeme provedbe posljednjega popisa stanovništva). Dodatna je vrijednost knjige što je znanstvena razina teksta obogaćena stihovima i prozom hrvatskih književnika kojima se nastoji snažnije dočarati atmosferu na otocima i specifičnosti života otočnoga stanovništva.

U prvom dijelu knjige autorice iz povijesne perspektive analiziraju demografske procese na malim šibenskim otocima. Zaključuju da je prevladavajući demografski proces u posljednjih stotinjak godina na hrvatskim otocima bila depopulacija, čije uzroke pronalaze u brojnom iseljavanju, u početku u inozemstvo, a poslije u urbanizirano i gospodarski prospe-

ritetno priobalje. Najveći broj stanovnika šibenski otoci imali su 1921. godine, 7920. No upravo dvadesetih godina prošloga stoljeća na šibenskim otocima prestaje razdoblje pozitivnih demografskih kretanja i ulazi se u regresivno razdoblje koje traje do danas. U iseljeništvu s hrvatskih otoka u prvoj polovini 20. stoljeća sudjelovali su gotovo isključivo muškarci, s ciljem da ostvare zaradu i vrate se što prije na otok, što se najčešće nije događalo. Time je na šibenskim otocima stvorena društvena i gospodarska situacija u kojoj su žene bile primorane preuzeti većinu poslova, samostalno voditi kućanstvo i posjede te se brinuti za obitelj. Nakon Drugoga svjetskog rata otočanke počinju emigrirati u većem broju. Naime u doba socijalističke industrijalizacije otvaraju se brojne mogućnosti za zapošljavanje ženske radne snage u gradovima na kontinentu, a sve prati i ideološki zahtjev za emancipacijom žena, što je u skladu s marksističkom doktrinom. Tako i jedna ispitanica u istraživanju provedenom na Zlarinu na pitanje o motivu odlaska s otoka odgovara da ju je s jedne strane vodila želja za samostalnošću, a s druge bijeg od običajâ i zahtjevâ otočne sredine.

Analizirajući demografska i migracijska kretanja u razdoblju dužem od sto pedeset godina, autorice zaključuju da je na šibenskim otocima stvoren začarani krug bezizlaznosti – nepovoljna gospodarska kretanja poticala su emigraciju i posredno depopulaciju, a sve snažnija depopulacija onemogućivala je gospodarski oporavak i revitalizaciju otočnih zajednica.

Podgorelec i Klempić Bogadi smatraju da su modernizacijski procesi snažno, možda i presudno, utjecali na

promjene načina života otočnih zajednica. Od pretežno imigrantskih utočišta u prethodnim stoljećima, otoci tijekom 20. stoljeća postaju izrazita emigracijska područja. Migracije postaju modus opstanka i za pripadnike otočnih zajednica gotovo rutinska stvar – način života. Nakon više od stoljeća modernih migracija stvoren je jedan posve drugačiji otočni mikrokozmos od tradicionalnoga. Suvremeni svakodnevni život otočana povezan je, na ovaj ili onaj način, s migracijskim iskustvom. Autorice su ponuđenom tipologijom otočana s obzirom na (ne)migracijska iskustva nastojale obuhvatiti mnoge aspekte *otočnosti* – tako primjerice na otocima živi relativno mala skupina stanovnika nemigranata (mogli bismo ih opisati arhetipskom slikom Penelope koja čeka svoga odsutno-prisutnog Odiseja). Drugu skupinu čine iseljenici, koji se dijele na iseljenike povratnike i iseljenike cirkulante (dnevne ili tjedne). Istraživanje je pokazalo da su među povratnicima najbrojniji umirovljenici (povratnička umirovljenička migracija). Jednu od prepoznatljivih skupina otočnih imigranata čine i bračni i radni migranti. Uz navedene skupine dio su stanovnika otoka i migranti životnog stila (doseljenici iz drugih dijelova Hrvatske i iz inozemstva). Njihov je broj na šibenskim otocima još uvijek malen i otočani starosjedioci dobro su ih prihvatili. No autorice, na temelju sličnih istraživanja provedenih na nekim drugim otocima u svijetu, upozoravaju da bi povećanje njihova broja moglo stvoriti i drugačije međusobne odnose u tako malim zajednicama.

Drugi dio knjige posvećen je određenim sociokulturnim dimenzijama života otočnih zajednica. Polazeći od

migracija i migracijskog iskustva kao ključnog čimbenika života otočnog stanovništva, Podgorelec i Klempić Bogadi smatraju da je utjecaj elementa urbanoga na uglavnom ruralni način života stanovništva pokretač izražene transformacije malih otočnih zajednica. Odnosi unutar malih, ruralnih otočnih zajednica mijenjaju se pod utjecajem obližnjih većih i gušće naseljenih urbanih središta smještenih na kopnu. Posljedica toga jest slabljenje tradicionalnih društvenih mreža, slabljenje smisla primarnih društvenih veza, odnosno sociokulturnoga kapitala otočne zajednice. Problem mogućeg razvoja, a nerijetko ustvari opstanaka zajednica, određen je svojevrsnim sukobom uzajamnih obveza i očekivanja domaćeg stanovništva (otočana starosjedilaca) i došljaka. Ispitanici, bez obzira na to kojoj skupini pripadaju, visoko vrednuju društvene aspekte kvalitete života otočnih zajednica poput osjećaja pripadanja (zajednici), međusobne solidarnosti i osjećaja sigurnosti. Osjećaj pripadanja stvara granicu, više ili manje propusnu, kojom se zajednica brani od došljakâ i čuva svoj identitet. Tako se na temelju interpretacije rezultata istraživanja zaključuje da se gotovo devedeset posto ispitanika osjeća u potpunosti ili uglavnom prihvaćenima u zajednici u kojoj živi. Identitet otočana izvire iz moralnog autoriteta zajednice i naslijeđenog prostora koji članovi zajednice međusobno dijele. S druge strane, on se konstruira u procesu razlikovanja, a upravo to razlikovanje formira specifični identitet u odnosu na došljaka/stranca.

Specifičnost je šibenskih otoka da na njima živi veliki broj stanovnika s izravnim migracijskim iskustvom

koje je oblikovalo njihove stavove tijekom života u drugim, izvanotočnim sociokulturnim sredinama. Zbog te činjenice kao i jasno izražene svijesti o depopulaciji malih otočnih zajednica otvoreniji su i lakše prihvaćaju doseljenike – nove otočane koji ni na koji način nisu povezani sa stanovništvom otoka.

Istraživanje je potvrdilo da su ispitanici na šibenskim otocima znatno otvoreniji trajnom doseljavanju novih stanovnika negoli privremenom boravku turista. No postoje i primjeri otpora doseljavanju, koji su izraz straha od promjena što bi mogle utjecati na specifični način života zajednice (arhitekturu, jezik, kulturu, društvene vrijednosti i sl.). S druge strane, doseljenici se uglavnom osjećaju prihvaćenima u zajednici, iako osjećaju i izvjesnu distanciranost lokalnog stanovništva. Naravno, s motrišta otočana uvjet prihvaćanja jest da se doseljenici prilagode zatečenom načinu života i pokažu ljubav prema otoku. Stanovnici Zlarina i Žirja, pokazalo je istraživanje, imaju statistički značajno pozitivniji stav prema doseljenicima od ispitanika s Prvića, Kaprija i Krapnja. Neki od razloga pozitivnijeg stava Zlarinjana i Žirjana prema doseljenicima jesu razvijena svijest o malobrojnosti i krhkosti njihovih zajednica te jasno iskazani strah da bi, ako se ništa ne promijeni, mogle izumrijeti, ali i mišljenje da doseljenici, i to podjednako iz drugih dijelova Hrvatske kao i stranci (strani državljani), mijenjaju život otoka nabolje.

Uvid u specifičnosti svakodnevne stanovnika promatranih malih otoka autorice su dobile odgovorima na pitanja o prednostima i nedostacima života na otoku. Prema hije-

rarhijski rangiranim odgovorima, najveći broj ispitanika kao prednost ističe miran život, zatim ljepotu prirode i čist okoliš, zdrav život, sigurnost i bliskost koju daje život u zajednici te na kraju mogućnost ostvarenja dodatnih prihoda (bavljenjem turizmom, poljodjelstvom i ribarenjem).

Najveći su nedostaci života na otoku, prema odgovorima ispitanika, izoliranost, nedostatak zdravstvene zaštite, samoća, nedostatak servisâ, trgovina i usluga, slaba infrastruktura, nedostatak kulturno-zabavnih sadržaja, skupoća života te nedostatak radnih mjesta. Gotovo svi rangirani nedostaci otočnog života statistički se značajno razlikuju od otoka do otoka, i to ne uvijek onako kako bi bilo očekivano s obzirom na objektivne uvjete. Podgorelec i Klempić Bogadi ističu zanimljivi primjer da nedostatak ili neadekvatnost zdravstvene zaštite najmanje ističu stanovnici Žirja, otoka na koji, za razliku od drugih, koji imaju prisutnog liječnika obiteljske medicine na otoku pet dana u tjednu, liječnik svraća svega četiri do pet puta godišnje. Robert Merton s pravom je smatrao da empirijska istraživanja svoju najvažniju svrhu ispunjavaju onda kada istraživačima otkriju nešto što se ne podudara s teorijskim postavkama, proturječi »zdravom razumu« ili pogledu na svijet neke epohe. Kada bismo detaljnije proučili slučaj Žirja, uvidjeli bismo da su njegovi stanovnici odavno digli ruke od neadekvatne zdravstvene zaštite na otoku i gotovo se svi prijavili kod liječnika u Šibeniku.

Dio ispitanika visoko rangira i spoznaju o »slabljenju« otočne zajednice. Autorice zaključuju da su otočani razstrzani između želje za zatvorenosću

kojom čuvaju svoju zajednicu i potrebe za otvaranjem prema novim otočanima. Drugim riječima, na djelu je klasični sukob tradicionalnih i suvremenih društvenih vrijednosti. Tradicionalizam malih otočnih zajednica ogleda se i u protivljenju gospodarskim, ali i svim drugim projektima koji se »nameću« izvana, s kopna.

U nastavku toga poglavlja malim sociološkim esejima o osjećaju sigurnosti, korištenju slobodnog vremena i osamljenosti na lijep se način dočaravaju pojam i zbilja otočnosti.

Podgorelec i Klempić Bogadi zaključuju da je otok kao prostor, sa svim konotacijama koje iz toga slijede, glavni čimbenik koji određuje način i kvalitetu života njegova stanovništva. Iz toga slijedi da su udaljenost i prostorna povezanost objektivne kategorije koje najsnažnije određuju svakodnevicu i kvalitetu života otočana. Većina ispitanika smatra da je povezanost s kopnom zadovoljavajuća čak i izvan sezone, no povezanost između otoka izuzetno je slaba ili uopće ne postoji. Zanimljivo je da značajni broj ispitanika smatra da bolja povezanost s kopnom ne bi bitno promijenila situaciju na otocima. Brojni drugi pokazatelji koji utječu na poimanje kvalitete života – a to su prije svega obrazovne, zdravstvene i administrativne ustanove te uslužne djelatnosti koje se na kopnu ili većim otocima podrazumijevaju – na šibenskim otocima više ne postoje ili se postupno gase. Autorice, pozivajući se i na inozemna istraživanja, upozoravaju da je broj od četiri do pet tisuća stanovnika donja granica rentabilnosti za osiguranje raznih neophodnih sadržaja u lokalnim zajednicama.

Možemo zaključiti da nam je istraživanje omogućilo nekoliko bitnih zaključaka: 1) raznoliko migracijsko iskustvo stanovnika šibenskih otoka stvara specifične društvene situacije na svakom od otoka, iz čega proizlaze i razlike u pogledu na svijet i različiti stavovi; 2) usprkos izoliranosti otočani su sve izloženiji modernizacijskim i globalizacijskim utjecajima; 3) zbog svijesti o krhkosti (prije svega populacijskoj) zajednice otočani su skloni otvaranju zajednice.

Iako pesimistične u pogledu opstanka malih otočnih zajednica, autorice polažu određene nade u sve veću dostupnost modernih tehnologija (prije svega telekomunikacijskih), koje bi male otoke pretvorile u čvorišta novih transnacionalnih sociokulturnih mreža. Po njima, za opstanak je nužna drugačija državna, regionalna i lokalna politika prema otocima te su prijeko potrebna osmišljena infrastrukturna i gospodarska ulaganja, koja ne

moraju uvijek donijet profit u novcu, ali mogu u demografskom i sociokulturnom kapitalu.

Gradovi potopili škoje – promjene u malim otočnim zajednicama i koncepcijski i izvedbeno, jednostavno rečeno, odlična je knjiga. Njome je osiguran i kontinuitet jer, povezana s drugim knjigama spomenute skupine istraživača Instituta za migracije i narodnosti, omogućuje prikazivaču da ustvrdi kako su hrvatski otoci najdublje istraženi segment suvremenoga hrvatskog društva. Knjiga Sonje Podgorelec i Sanje Klempić Bogadi u doba opće amerikanizacije duha i znanosti (u kojem se znanstvena knjiga sve više smatra suviškom i ukrasom) na lijep način pokazuje koliko ćemo izgubiti ako se odrekemo drugačijih, humanijih pogleda na svijet i znanost.

Aleksandar Vukić

*Institut za migracije i narodnosti,
Zagreb*